אור הצפון — קנה המדה של מעשי האדם

קנה המדה של מעשי האדם. כבר עמדנו פעמים רבות על עליונותו של האדם שחכמתו מרובה משל המלאכים, ולפי ערך גדולתו כן יש להעריך את מעשיה הן לחיוב והן לשלילה. כל פעולה חיובית זעירה שמעירות, בכוחה להגביהו עוף עד שמי שמים; ומאידך גיסא, עלול כל פגם קטן להשפילו עד לעפר. "ה' בחכמה יסד ארץ" (משלי ג), ובראשה האדם שהוא בחיר היצורים ותכלית הבריאה, וכל ניד וזיע שלו פועל בחכמת הבריאה כולה ובתכלית כל היצירה.

שנינו: "מנוח עם הארץ היה שהלך אחר אשתו, שנאמר 'וילך מנוח אחרי אשתו' (שופטים יג:יא). מתקיף לה רב נחמן בר יצחק, אלא מעתה, גבי אלקנה דכתיב: וילך אלקנה אחרי אשתו (שמואל א ב:יא), וגבי אלישע דכתיב: 'ויקם וילך אחריה' (מלכים ב ד:ל), הכי נמי אחריה ממש? אלא אחרי דבריה ואחרי עצתה, הכי נמי אחרי דבריה ואחרי עצתה. אמר רב אשי ולמאי דקאמר רב נחמן עם הארץ היה, אפילו בי רב לא קרא, שנאמר: 'ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש' ולא לפני האיש" (ברכות סא:). ופירש רש"י: "עם הארץ, לא שמש תלמידי חכמים שלא למד משנה זו ששנינו: 'לא יהלך אדם אחורי אשה ואפילו היא אשתו', ולמאי דקאמר רב נחמן שהלך אחריה ממש, אם כן אפילו בי רב עם תינוק של בית רבן נמי לא קרא".

והנה מופלא הדבר. מנוח גדול הדור היה, כתוב עליו: "ויהי איש אחד" (שופטים יג), ודרשו חז"ל: "כל מקום שנאמר בלשון הזה בצדיקים, שקול הוא כל"א צדיקים כמנין ויהי; 'איש אחד', כל מקום שנאמר אחד, גדול הוא, בהקדוש ברוך הוא נאמר אחד, דכתיב: 'ה' אחד', אין בעולם כיוצא בו. וכן באברהם: 'אחד היה אברהם' (יחזקאל לג), לא היה באותם הימים כיוצא בו וכו'" (במדבר רבה י). ועוד שנענה ה' לתפלתו ושלח אליו שוב את מלאך האלהים. שנאמר: "וישמע האלהים בקול מנוח ויבוא מלאך האלהים עוד". ובודאי היה ראוי לכך שזכה שיצא ממנו שמשון שהושיע את ישראל ושיעקב אבינו אמר עליו בברכותיו לבניו: "דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל" (בראשית מט), ודרשו חז"ל על פסוק זה "ששמשון דן את ישראל כאביהם שבשמים" ו"מה הקדוש ברוך הוא מגין על כל העולם כולו אף שמשון מגין בדורו על ישראל" (סוטה י). ואם כן היאך אפשר לומר על מנוח זה, שהיה עם הארץ ואפילו בי רב לא קרא?

אלא מכאן שמלבד סוג עם הארץ שלא קרא ולא שנה, שהוא בור ממש מבחינת ידיעת התורה. שלא למד כלום ואינו יודע כלום, אבל יש סוג עם הארץ לא בכמות החכמה אלא באיכות החכמה, ביסוד חכמת הבריאה, והריהו דומה בזה למי שלא קרא בי רב.

הסבר הדבר, שכאמור, "ה' בחכמה יסד ארץ" וכל שכן יצירת האדם שכולה בחכמה, ואם אדם נוהג לא בדרך ארץ, כלומר, לא לפי כללי החכמה שנוסדה הארץ, הריהו פוגם ביסוד חכמת הבריאה.

חז"ל אומרים (עירובין יח): "דיו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון שנאמר 'אחור וקדם צרתני" (תהלים קלט)" ולפי דעה זו "חילקו לשנים, שהיה זכר מכאן ונקבה מכאן" (רש"י שם). ושואלת הגמרא לדעה זו "הי מינייהו סגי ברישא, אמר רב נחמן בר יצחק, מסתברא דזכר סגי ברישא דתניא לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו היא אשתו". ופירש רש"י שם: "דגנאי הוא לו" (ראה שם:).

הרי קבעו חז"ל שדרך החכמה היא שהאיש ילך בראש, ואם האדם נברא בשני פרצופים זכר ונקבה, בודאי נברא בצורה זו שחלק הזכר יצעד קודם, ואחרת גנאי הוא לאדם ופגיעה בדרך ארץ.

ולאור זה נבין עד כמה פגע מנוח בחכמת הבריאה. אמנם מנוח נמצא באותה שעה במצב מיוחד, כי הרי התפלל והשתוקק שהמלאך ישוב אליו להורותו "מה נעשה לנער היולד". ובשעה שהמלאך נראה לאשתו והיא מיהרה אל מנוח לבשר לו על כך, הרי אפשר לתאר את שמחתו, וכמה נחפז ללכת אחרי אשתו שתראה לו את המקום בו הופיע המלאך, ובכל זאת מכיון שבאותה שעה לא דקדק במדת דרך הארץ ופגע בנוהגי החכמה, נתגלה שלא ירד לעומקה של חכמת הבריאה, ואם יש פגם בחכמה, הרי בזה נעכרת כל החכמה, ואף תוך ריצה זו למטרה קדושה - קוראים אחריו בשמים בשם הגנאי הגדול ביותר: "עם הארץ".

והוא מה שאמר הכתוב? "יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט" (קהלת י). אף על פי שיש חכמה במדה מרובה ביותר וכנגדה יש סכלות מעט מאד, בכל זאת הסכלות מכריעה את כל החכמה והיא נהפכת לבורות (ראה אבן עזרא שם ועוד).

ב. יסוד זה שכל פעולה קטנה של האדם, הן בחיוב והן בשלילה, נוגעת בכל חכמת הבריאה, מצינו בכמה מקומות בתורה ובחז"ל.

כבר עמדנו רבות במאמרינו על גדולתו וחכמתו של אדם הראשון, יציר כפיו של הקדוש ברוך הוא. והנה מצד אחד נצטוה רק על מצוה אחת, כדברי הכתוב: "ויצו ה' אלהים על האדם" (בראשית ב), ופירשו חז"ל (סהנדרין נו:) שאמר לו: דע שאלהים אני ואל תמירני באחר. ובכל זאת היה בכוחו להגיע במצוה זו בלבד למדריגות העליונות ביותר של החכמה, ולהשיג תכליתו בעולם, כמו בכל תרי"ג המצוות שנצטוינו לאחר מכן. ויכולת זו ניתנה לכל אדם, באשר הוא אדם, ובכל הדורות, שאף לאחר קבלת התורה על כל מצוותיה, לא גרע כוחו להגיע על ידי כל מצוה ומצוה לתכלית החכמה ולמטרתו העליונה.

וכן מצד השני. כשפגע אדם הראשון במצותו היחידה, ואם כי היתה זו פגיעה דקה מן הדקה שאף המלאכים לא ירדו לעומקה ותמהו למה קנסו עליו מיתה, כמבואר במאמרים הקודמים, נפגעה בזה כל חכמתו וחכמת כל הבריאה והביא ירידה ומיתה לעצמו ולכל הדורות, ונשתנו סדרי

בראשית וכל דמותו של האדם. וכן עלול כל אדם ובכל הדורות להפוך על ידי כל סטיה קלה את כל חכמתו לבורות ולעם הארצות ולפגוע בכל חכמת הבריאה.

ולכן מתחילה התורה מבראשית, כדי ללמדנו מאדם הראשון את הכלל הזה לשני צדדיו, כאמור, כי גדול הוא האדם לאין שיעור וחכמתו מרובה, ובו משתקפת כל חכמת הבריאה ותכלית העולם, וכל ניד וזיע שלו נוגע בכל יסודות החכמה ומעורר מהפיכה בכל היקום בין לטוב ובין למוטב.

ויש לנו ללמוד מכאן גם הלכה למעשה. דרשו חז"ל על הכתוב "מעוות לא יוכל לתקון" (קהלת א), שלפי דעה אחת: "זה הבא על הערוה והוליד ממנה ממזר"; ולפי דעה אחרת: "זה שביטל קריאת שמע של שחרית או קריאת שמע של ערבית" (חגיגה ט). ולכאורה יש לתמוה, היאך אפשר להשוות זה שאינו קורא קריאת שמע בזמנה למי שבא על הערוה, שזו מן העבירות החמורות ביותר שאמרו עליהן: "יהרג ולא יעבור"? אלא כאמור, גדול הוא האדם ומרובה חכמתו ויש בכל סטיה קלה שלו פגיעה בכל חכמתו ובכל חכמת הבריאה כמו בעבירה חמורה.

וזה מה שאמר הכתוב: "וסרתם ועבדתם אלהים אחרים" (דברים יא), ואמרו חז"ל: "כיון שאדם פורש מן התורה, הולך ומדבק לעבודה זרה" (ספרי שם), כלומר, שאם סר רק משהו מהתורה, הריהו כאילו עובד אלהים אחרים, כי לא תלוי הדבר בחומר העבירה, כי אם בעצם סטייתו מן החכמה.

ומתוך זה אף כשיקדים אדם לקרוא קריאת שמע בזמנה שלא בברכותיה, הרי זו פגיעה בחכמה. חז"ל אמרו: "הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין" (נזיר ב). והנה אסרה התורה בנזיר לא רק יין כי אם גם "מכל אשר יעשה מגפן היין מחרצנים ועד זג לא יאכל" (במדבר ו). והטעם הוא "משום לך לך אמרי נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב" (שבת יג). ולמדים מכאן שחייבה תורה לעשות גדרים והוסיפה גדרים על גדרים, כדי שלא יבואו לעצם העבירה, וגם זה מדרך החכמה, וכל מי שפוגע בגדר העבירה הריהו מזלזל בכללי החכמה וכמוהו כפוגע בעבירה עצמה. והוא הדין בכל התקנות שראו חכמים לתקן בקיום המצוות, שמי שמזלזל בתקנה, הריהו פוגע בחכמה וכאילו אינו מקיים את המצוה בשלימותה. ואם חז"ל תיקנו שיקראו ברכות לפני פרשת קריאת שמע, הרי מי שאינו קורא את הברכות יחד עם קריאת שמע בזמנה, אינו מקיים המצוה כתיקונה ויש בזה משום עיוות החכמה והוא בבחינת "מעות לא יוכל לתקון", שהשוותו חכמינו למי שבא על אשת איש והוליד ממנה ממזר. וכאמור, מי שפגע בחכמה, אף אם הוא גדול הדור הריהו נקרא בפי חז"ל: "עם הארץ".

ג. עמדנו על כך שכל פגם קטן בחכמה, אינו רק פוגם בחכמה, אלא מאבד כל ערכה עד שאין זו עוד כלל במסגרת של חכמה, והרי זה משול לבגד שנקרעו שוליו, שאין אומרים שיש איזה פגם בבגד אלא מתארים אותו כבגד קרוע, כאילו כולו קרוע. וכן אם יש איזה מום באבר אחד של אדם, הרי כאילו נקרא בעל מום ואף מקבל שם אחר, כגון במום ברגל - נקרא חיגר, במום ביד - נקרא גידם וכדומה. ועל אחת כמה וכמה בחכמה שאם יש בה איזה פגם שהוא, אי אפשר לכנותה עוד בשם חכמה.

וכלל זה אמור לא רק בחכמה, כי אם בכל דמותו הרוחנית של האדם, שכל פגם מהפך אותו לאחר והורס כל מעמדו.

חז"ל אומרים: "חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום" ובאו לידי מסקנה ששלש הברכות הן: שלא עשני גוי ושלא עשני עבד ושלא עשני אשה, ושואלת הגמרא שעבד היינו אשה, כלומר יש הבדל בין גוי לישראל כי גוי הרי אינו בן ברית והכתוב אומר על זה "הבדלתי אתכם מן העמים" (ויקרא כ). כמו כן יש הבדל בין ישראל לעבד, כי ישראל חייב בכל המצוות: ואילו עבד אינו חייב במצוות אלא כאשה. אבל מה ההבדל בין עבד לאשה? ומתרצת הגמרא: "עבד זיל טפי" (ראה מנחות מג:).

הרי לפנינו שאף על פי שאין כל הבדל בין עבד לאשה בחיוב המצוות והם עומדים לכאורה באותה מדריגה, אבל בזה שיש בעבד איזה פגם, שהוא מזולזל יותר שאינו מדקדק במדת דרך ארץ, אין רואים אותו כאילו הוא רק פגום במקצת, אלא קובעים אותו כסוג אחר בסוגי בני האדם, כמו הבדל בין גוי לישראל, וחייב ישראל לברך ברכה מיוחדת שלא עשהו כסוג זה.

ודבר זה אמור לא רק בעבד אלא גם בישראל, אם הוא פוגם במדת דרך ארץ, אף כשיהיה מהגדולים שבגדולים, נפגמה כל אישיותו והוא מאבד כל עולמו. חז"ל אמרו (יומא פו.) "ארבעה חלוקי כפרה וכו' עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין וכו' אבל מי שיש חילול השם בידו, אין כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין ומיתה ממרקת". הרי שחילול השם חמור יותר מחייבי כריתות ומיתת בית דין. ושואלת הגמרא: "היכי דמי חילול השם וכו', אביי אמר וכו' מי שקורא ושונה ומשמש תלמיד חכם ואין משאו ומתנו באמונה ואין דיבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו: אוי לו לפלוני שלמד תורה וכו' פלוני שלמד תורה ראו כמה מקולקלים מעשיו וכמה מכוערים דרכיו".

וכן מסביר גם הרמב"ם: "ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם גדול בתורה ומפורסם בחסידות וכו', ואף על פי שאינן עבירות, הרי זה חילל את השם כגון וכו' שדיבורו עם הבריות אינו בנחת ואינו מקבלן בסבר פנים יפות וכו'" (הלכות יסודי התורה ה:יא).

והנה מדובר כאן אף במי שלא עבר עבירה, שלא גנב ולא גזל ולא הונה את הבריות, ואף אינו גונב דעת הבריות, ועוד שהוא תלמיד חכם גדול וקורא ושונה ומדקדק בכל המצוות שבין אדם למקום, אבל מכיון שאינו מדקדק במדת דרך ארץ ואין דיבורו בנחת עם הבריות, הריהו גרוע מחייבי כריתות ומיתות בית דין ותקנתו קשה משל כולם.

הרי מכאן שפגם במצב הרוחני אינו פגם במקומו בלבד, אלא הורס את כל האדם ועוכר את כל אישיותו ומעמדו.